

TEMA 63. ÁLVARO CUNQUEIRO. O POETA. O NARRADOR. O DRAMATURGO.

1. CONTEXTO HISTÓRICO-POLÍTICO
2. CONTEXTO CULTURAL
3. PERFIL BIOGRÁFICO
4. O POETA
 - 4.1. *MAR AO NORDE (1932)*
 - 4.2. *POEMAS DO SI E DO NON (1933)*
 - 4.3. *CANTIGA NOVA QUE SE CHAMA RIVEIRA (1933)*
 - 4.4. *DONA DO CORPO DELGADO (1950)*
 - 4.5. *HERBA AQUÍ E ACOLÁ (1980)*
5. O NARRADOR
 - 5.1. CARACTERÍSTICAS DA SÚA NARRATIVA
 - 5.1.1. A TEMÁTICA
 - 5.1.2. O DISCURSO NARRATIVO
 - 5.1.3. O RELATO BREVE
 - 5.1.3.1. *ESCOLA DE MENCINÑEIRO (1960), XENTE DE AQUÍ E XENTA DE ACOLÁ (1971) e OS OUTROS FEIRANTES (1979)*
 - 5.1.3.2. *AS CRÓNICAS DO SOCHANTRE (1956)*
 - 5.1.3.3. *SE O VELLO SIMBAD VOLVESE ÁS ILLAS (1961)*
6. O DRAMATURGO
 - 6.1. *O INCERTO SEÑOR DON HAMLET (1959)*
 - 6.2. *A NOITE VAI COMO UN RÍO (1965/1973)*
 - 6.3. *PALABRAS DE VÍSPERA (1968)*
 - 6.4. *XAN, O BO CONSPIRADOR (1933)*
7. XORNALISMO E ENSAIO
8. ESTILO

TEMA 63. ÁLVARO CUNQUEIRO. O POETA. O NARRADOR. O DRAMATURGO.

1. PERFIL BIOGRÁFICO

Álvaro Cunqueiro Mora-Montenegro naceu en Mondoñedo no ano 1911. Fillo de boticario, xa de neno entra en contacto coa natureza, cos tipos populares do país e coa súa rica tradición oral que logo recreará na súa amplísima obra.

Na súa mocidade trasládase a Lugo para estudar o Bacharelato e entra en contacto co grupo intelectual formado por Ánxel Fole, Pimentel e os irrnáns Correa Calderón. Revelouse alí como un lector empedernido, ou como el mesmo dicía *omnívoro*. Posteriormente inicia os estudos, que non rematará, de Filosofía e Letras en Santiago. Durante estes anos participa intensamente na vida cultural compostelá, integrándose nas tertulias ás que acudían importantes figuras da cultura do momento (Maside, Luís Seoane, C. Calero, Fole...). Durante este período anterior á guerra, Cunqueiro é esencialmente poeta monolingüe en galego.

De volta a Mondoñedo, nos anos 30, edita revistas como *Galicia*, *Un e Papel de Color*, dentro do ambiente vangardista da época.

Durante a República participa no movemento galeguista (PG, campaña do Estatuto, Asociación de Escritores) e afástase deste a partir da constitución do Frente Popular.

Na guerra civil colabora en xornais e comprométese co bando vencedor, do que logo se apartará, chegando mesmo a perder o carnet de xornalista.

A partir do 47 retírase a Mondoñedo dedicado, case en exclusiva, a escribir como xornalista (*La Noche*, *El Faro de Vigo*) e como escritor de ficción, fundamentalmente narrativa, tanto en galego como en castelán, constituíndo un mundo literario de fantasía absolutamente persoal e de calidade estética irrefutábel.

En 1961 ingresa na Real Academia Galega. A partir de 1965 dirixe *El Faro de Vigo* até 1970, recoñecéndose a nivel estatal o seu prestixio literario co que gaña o premio Nadal coa obra *Un hombre que se parecía a Orestes*, 1969.

Un ano antes da súa morte, no 1980, recibe o título de "Doutor Honoris Causa" pola Universidade de Santiago e o galardón Pedrón de Ouro.

2. O NARRADOR

Cara a metade dos 50, Álvaro Cunqueiro foi animado polos seus amigos a iniciar unha obra en prosa. O autor de Mondoñedo acepta o reto e elabora unha produción narrativa única polo seu carácter bilingüe (en castelán xa fixera pequenas incursións), pola súa cantidade e por presentar trazos tan peculiares que fan imposible calquera intento de incluíla nas correntes, xeracións e tendencias nas que os críticos agrupan a prosa (en galego ou castelán) de posguerra.

Supera a tendencia doutrinaria e moralizante da prosa da Xeración Nós, que pretendía mostrar á sociedade galega as liñas a seguir para o futuro da Galiza. Álvaro Cunqueiro avoga por unha autonomía absoluta da arte e logra liberarse daquelas limitacións, sen outras preocupacións que as estritamente literarias.

3.1. CARACTERIZACIÓN DA SÚA NARRATIVA

3.1.1. A temática

Un dos trazos máis característicos da narrativa do escritor é o sincretismo cultural que se produce no seu discurso. Así, mentres os relatos curtos lle achegan ao lector a unha realidade especificamente galega, nun intento de reapropiación dun mundo a piques de desaparecer, as obras de narrativa longa mesturan, desde o punto de vista temático, unha serie de elementos de procedencia ben heteroxénea:

- o mundo galego
- a tradición clásica greco-latina
- a tradición oriental
- a materia de Bretaña
- a cultura libresca en xeral

3.1.2. O discurso narrativo

Á. Cunqueiro confesou sempre a súa débeda coa maneira de contar do pobo, o narrar tradicional galego, que explicaría o uso de recursos propios da literatura oral (posiblemente adquiridos inconscientemente na súa infancia):

- Atopamos recorrentemente na súa obra narradores secundarios que contan unha historia diante dun pequeno auditorio (narratarios).
- Incorpora técnicas como a presenza do relato dentro do relato, producindo continuas desviacións na diéxese principal.
- Estratexias da oralidade: rupturas da linealidade espacial, desenvolvemento da función fática, da lingua, etc.

3.1.3. Literatura realista

Un dos trazos característicos da obra cunqueiriana é a convivencia de elementos fantásticos con elementos da realidade cotiá, do mítico e do pragmático, que se resolve mediante o exercicio dunha poética particular. Tal actitude é o reflexo da súa persoal concepción da realidade, na que integra os elementos creados na imaxinación e aos cales lles outorga un estatus semellante a aqueles tirados da realidade.

Esta dialéctica entre o real e o marabilloso desencadeou unha certa polémica sobre a adscrición das súas obras á literatura fantástica ou realista. Os últimos estudos tratan a obra de AC desde os presupostos dunha concepción realista da literatura. Nesta liña desenvólvense os traballos de A. Tarrío e Darío Villanueva.

O realismo da súa obra non consiste nunha correspondencia do narrado coa realidade extraliteraria (realismo de correspondencia ou xenético), senón na procura de verosimilitude (realismo de coherencia interna ou formal), é dicir, de credibilidade, de feito que o que se conta teña aparencia de verdadeiro para o lector (independentemente da adecuación á realidade extraliteraria da materia narrada).

Para conseguir a credibilidade do lector respecto do que se está a contra o autor bota man das denominadas estratexias do realismo. Entre as moitas técnicas de persuasión empregadas, destacan:

- A. A exhaustividade de datos (localización xeográfica e cronolóxica, minuciosidade no detalle, etc.), que nos mostran un narrador cun coñecemento próximo e certo dos feitos. Por ex. Os miúdos datos familiares: *Merlín era fillo de solteira; herdado dunha tía segunda por parte de nai.*
- B. A precisión na toponimia e na onomástica, desempeñando unha función semellante.
 - O recurso a voces autorizadas, tanto orais coma librescas, que concede prestixio e credibilidade ao que se está a narrar.
 - O artificio denominado *dúbida intencional*, é dicir, a dúbida finxida polo narrador acerca dun feito para conferirlle autenticidade e verosimilitude ao narrado, pois a dúbida consolida a honestidade e fortalece a autoridade do que relata. Por ex., dun personaxe dise que era coxo dun pé, pero o narrador dubida, en cambio, se era do dereito ou do esquerdo.

3.2. CLASIFICACIÓN DA SÚA NARRATIVA

- Novela ou narrativa longa. Presenta un elevado compoñente imaxinativo e fantástico: *Merlín e familia*, *Se o vello Simbad volveuse ás illas* e *As crónicas do Sochantre*. Con todo, tal clasificación presenta algúns problemas: a condición de novelas dalgúns textos foi posta en dúbida en moitas ocasións, debido ao seu carácter fragmentario e á particular estrutura baseada fundamentalmente na adición de historias.

- Relato breve (retratos ou semblanzas). Máis realistas "a priori", preséntanos tipos do rural galego: *Escola de menciñeiros*, *Xente de aquí e acolá*, *Os outros feirantes*.

3.2.1. Novela

3.2.1.1. *Merlín e familia* (1955)

Este 1º libro está constituído por unha serie de historias maravillosas que Felipe de Amancia, o narrador, presenciou de neno cando servía como paxe de Merlín, retirado na compas de dona Xenebra nun pazo das terras luguesas de Miranda. Estas historias son autónomas, pero presentan sempre a mesma estrutura (visita, exposición do problema e solución por Merlín).

O fragmentarismo da obra leva a crítica a pensar que non estamos ante unha novela no sentido clásico do termo, senón en presenza dunha sucesión de historias que se relacionan por un fío común (o narrador, Felipe de Amancia, os personaxes do ciclo bretón Merlín e Xenebra e o espazo, o pazo de Miranda).

Ademais, Merlín non é propiamente personaxe, tal como se entende na narrativa moderna, senón máis ben o fío condutor das historias que se narran. Nel non se dá ningunha transformación; é testemuña e non actor dos acontecementos.

AC retoma aquí o vello tema da materia de Bretaña, fonte literaria dos personaxes de Merlín e dona Xenebra. Esta reapropiación dun pasado cultural lendario ten, neste caso, unha finalidade exclusivamente lúdica. Os personaxes son trasladados á realidade galega (Miranda, Pacios) e privados de toda a súa aureola mítica, co que se consegue unha sensación de familiaridade. O resultado é unha engaiolante ou desconcertante mestura do exótico co doméstico, do real co inventado, do mítico co pragmático, mestura que caracterizará a partir do *Merlín* toda a súa produción narrativa de xeito radical e inequívoco. Por ex., atopas un novelo máxico nunha vulgar caixa de mantecadas de Astorga.

3.2.2. Relato breve

Xunto con Fole e Blanco Amor (entre outros dignos predecesores —Castelao, Otero, Dieste- e coetáneos) Cunqueiro será un dos pilares básicos na renovación do relato literario, tendo como referencia constante o conto popular de tradición oral que representou durante tantos séculos case a única mostra literaria dunha cultura ágrafa:

5.2.2.1. *Escola de menciñeiros* (1960), *Xente de aquí e de acolá* (1971) e *Os outros feirantes* (1979) presentan unha unidade tan evidente que o propio A. Cunqueiro chegou a falar deles como dun único libro e cun mesmo obxectivo: retratar o home galego en toda a súa profundidade.

Todos os seres retratados presentan a aparencia de seres familiares e reais, por máis que con frecuencia as súas aventuras e poderes sexan de condición marabillosa.

Os tres libros presentan unha temática especificamente galega (emigración, historias de tesouros, de fadas, de cazadores, de lobos...) e unha estrutura formal unitaria: o narrador, o espazo, a confluencia entre o real e o fantástico e as interferencias entre o popular e o literario. O carácter unitario destes libros non só se aprecia no emprego desas estratexias comúns, senón tamén, nunha serie de interreferencias en distintos relatos.

Presentan desde o punto de vista da técnica literaria unha gran relación cos relatos de transmisión oral que fornece temas, motivos, estrutura e finalidade. Os recursos da oralidade —omnipresentes na totalidade da súa obra— son, entre outros o uso de fórmulas introdutorias (un día, xa fai anos...), as apelacións ao auditorio (todo isto pasau despois do que lles vou contar), a ausencia de linealidade no relato, interrompido continuamente pola inclusión de anécdotas, digresións, saltos temporais..., a simplificación da sintaxe, o cambio constante de tempos verbais para subliñar unha historia que se actualiza para un auditorio, etc.

3.2.2.2. As crónicas do Sochantre (1956)

Coa materia de Bretaña ao fondo, Álvaro Cunqueiro relátanos en P3 as peripecias dun músico de capela —o Sochantre de Pontivy - que vai nunha carroza tocar o bombardino aos funerais dun fidalgo. No interior da carroza atópase cun grupo de personaxes de ultratumba, que cumpren a súa penitencia e que refiren as súas pasadas vivencias pasadas, mentes a carroza atravesa os camiños da Bretaña francesa, como unha cabalgada da santa compañía.

Pasados tres anos de vagamundeo do sochantre, reintégrase ao solar natal no que non fora notada a súa ausencia.

Aparece, tamén nesta obra, intercalada a breve peza, *Función de Romeo e Xulieta famosos namorados*, que mostra a vocación teatral da narrativa cunqueriana e que foi improvisada polos viaxeiros da carroza ao seren confundidos cuns cómicos.

Ten unha estrutura semellante á anterior, aínda que máis traballada e complexa o que significa un paso adiante na configuración do texto novelesco. Ademais, aquí, o sochantre cumpre o seu rol de protagonista novelesco, é un verdadeiro personaxe. Nel vaise producindo, a medida que se desenvolve a obra, unha transformación que dota a narración de coherencia interna, superando así en madurez estrutural ao fragmentarismo do Merlín.

3.2.2.3. Se o vello Simbad volvese ás illas (1961)

Simbad, o navegante, catado de *As mil e unha noites*, é, na novela de A. Cunqueiro, un vello mariñeiro retirado na súa terra natal, Bolanda, na que evoca as súas antigas e prodixiosas singraduras nas tertulias da fonda de Mansur, vivindo das lembranzas do pasado.

Estamos, xa, ante un texto definíbel como novela e o tema central da narración é a personaxe. Simbad é un personaxe conflitivo e con vida propia fronte o Merlín e o sochantre, que son moito máis lineais. Os desvíos que se dan no texto teñen a función definida de caracterizalo.

En canto ás coordenadas temporais, as accións transcorren en xeral nun pasado recente e case sempre recoñecíbeis para o lector.

Os personaxes desta triloxía pertencen, na súa maioría, á colectividade galega. Son dunha extraordinaria variedade e representan diferentes facetas da nosa realidade antropolóxica. Raramente teñen unha orixe libresca e, no caso de tratarse de personaxes fantásticos, teñen a súa orixe tanto no folclore como na mitoloxía popular. Tal é o caso dos mouros, os trasnos ou os ananos.